

Zijad Šehić

HISTORIJSKE PRETPOSTAVKE ANEKSIONE KRIZE

(Povodom 90. godišnjice aneksije Bosne i Hercegovine)

Članom XXV Berlinskog ugovora iz 1878. godine, Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira i upravlja pokrajinama Bosnom i Hercegovinom. Ujedno je određeno da ima pravo da na području Novopazarskog sandžaka drži svoje garnizone, o čemu će se naknadno sporazumjeti sa Portom. Sporazumom zaključenim u Carigradu 21. IV 1879. godine, Austro-Ugarska je uvela svoje garnizone u Sandžak, prepuštajući Porti upravu i administraciju.¹

Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine prema Monarhiji kao cjelini i njenim sastavnim dijelovima Austriji i Ugarskoj, zasnivao se na osnovnim zakonima iz 1879. i 1880. godine. Zakonom o carinama i monopolima od 20.XII 1879., Bosna i Hercegovina je uključena u zajedničko carinsko područje Monarhije, a uporednim austrijskim i ugarskim zakonom od 22.II 1880. regulisani su principi uprave i ozakonjen je vrlo složen državno-pravni položaj BiH unutar Monarhije.²

S obzirom na formalni sultanov suverenitet, međunarodno-pravni položaj BiH je ostao neriješen, a njen položaj unutar Monarhije i odnos prema Austriji i Ugarskoj nedovoljno definisan, što je otežavalo učvršćenje njihove vlasti. Zbog toga aneksija je postala stalni cilj nastojanja austrougarske politike. Trojecarskim savezom od 18.VI 1881., obnovljene su odredbe iz 1878. godine: garancija austrougarskog posjeda u BiH s pravom aneksije i eventualna okupacija Novopazarskog sandžaka.³ Nakon što je osiguran pristanak Rusije na aneksiju, nastojalo se ubijediti Srbiju da odustane od glavne tačke njene dotadašnje politike - pripajanja Bosne. Tajnom konvencijom od 28. juna 1881. godine knez Milan se obavezao da neće trpiti nikakvu agitaciju iz Srbije protiv Austro-Ugarske,

1 Hans Schneller, *Die staatsrechtliche Stellung von Bosnien und der Herzegowina*, Leipzig 1892., 32. Iako je Austro-Ugarska imala pristanak sila Trojecarskog sporazuma da izvrši aneksiju u trenutku koji bude smatrala povoljnim, na Berlinskom kongresu se odlučila na "okupaciju i upravu". Do takvog stava došlo je zbog tajne klauzule kojom su 13. jula turski delegati dobili garancije austrougarskih predstavnika da će biti osigurano pravo suvereniteta sultana nad Bosnom i Hercegovinom i privremenost okupacionog mandata. Takva formula odgovarala je Monarhiji iz unutrašnje-političkih razloga, jer bi aneksijom bili poremećeni postojeći odnosi i izazvani novi sporovi. (August Fournier, *Wie wir zu Bosnien kamen*, Wien 1909., 72-74., Serge Meinwald, *Der Berliner Kongres und das Völkerrecht. Die Lösung des Balkanproblems in 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1948, 56).

2 Kurt Wessely, *Die wirtschaftliche Entwicklung von Bosnien-Herzegowina*, u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, hrsg. A. Wandruszka, P. Urbanitsch, Bd 1, Wien 1973, 547-562.

3 Ferdo Hauptmann, *Austro-ugarska politika. Trojecarski savez i Tajna konvencija sa Srbijom 1881. god.*, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, Godina IX, 1957, Sarajevo 1958, 65.

računajući tu i Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski sandžak. Austro-Ugarska je preuzela iste takve obaveze prema Srbiji, obećavajući da će podržati srpske interese na jugu, i da će Srbija biti podignuta na rang kraljevine.⁴

Političko pitanje na kojem je trebalo poništiti sultanov suverenitet bilo je uvođenje vojne obaveze u Bosni i Hercegovini. Objava vojnog zakona za BiH 04.XI 1881., izazvala je nezadovoljstvo i bila povod izbijanju ustanka u istočnoj Hercegovini i južnoj Bosni 1882. godine.⁵ Povoljna međunarodna situacija, upotreba ogromnih finansijskih i vojnih sredstava omogućili su Monarhiji da uguši ustanak. Vanredni krediti koje su odobravale zajedničke delegacije, izazvale su neraspoloženje u predstavničkim tijelima Monarhije, i krizu u odnosima Austrije i Ugarske. Takva situacija je zahtijevala jasno definisanje položaja Bosne i Hercegovine, što je bilo moguće riješiti samo provođenjem aneksije. Zbog toga se ukazala potreba da se pitanje aneksije detaljno proučava i pronade pogodan modalitet njenog provođenja.

Taj zadatak dobio je dvorski savjetnik Doczi, jedan od najbližih saradnika ministra Andrassyja, koji je 12. III 1882. godine podnio izvještaj u vidu memoranduma ("Zur bosnische Occupation"), u kojem su se odražavale glavne ideje Ballplatzu u pitanju aneksije. U memorandumu se isticalo da po Carigradskoj konvenciji sultan ne može zahtijevati od Monarhije da napusti Bosnu i Hercegovinu, ali, s druge strane, ona ne može izvršiti formalnu aneksiju bez povrede sultanovih suverenih prava. Zato je samo pitanje da li će se ona izvršiti "via facti", ili po prethodnom sporazumu sa Portom. Svako miješanje neke treće sile bilo bi u suprotnosti sa Berlinskim ugovorom.⁶ Razlažući ulogu Bosne u budućnosti, Doczi je konstatirao da spoljna politika Monarhije nema potrebe da se žuri da uredi državno-pravni odnos s njom i da je njoj okupacija dovoljna, sve dok ne nastupe novi momenti koji bi doveli do konačnog raspada Osmanske Carevine. Iz memoranduma je jasno proizlazilo da je Doczi bio protiv aneksije, što je bilo uslovljeno strahom od trijalizma i narušavanja postojeće ravnoteže unutar Monarhije.⁷

Ustanak iz 1882. godine imao je značajne posljedice na organizaciju okupacione uprave. Za novog zajedničkog ministra finansija došao je B. Kállay, koji je više od dvadeset godina zauzimao najistaknutije mjesto u provođenju austrougarske politike u Bosni i Hercegovini. Za vrijeme njegove uprave kao bitan problem nametalo se rješenje državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine, što je u više navrata vodilo diskusijama u zajedničkoj vladi.

Tok diskusija daje spektar divergentnih shvatanja političkih vrhova Monarhije u pitanju aneksije. U memorandumu, koji je Kállay podnio zajedničkoj

4 Grgur Jakšić i Vojislav J. Vučković, *Pokušaj aneksije Bosne i Hercegovine (1882-1883)*, Glas CCXIV SAN, Odeljenje društvenih nauka, n.s. knj. 3, Beograd 1954, 57-58. Alfred Francois Pribam, *Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879-1914*, Bd I, Wien 1924, 18-23.

5 Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1958, 17-21.

6 G. Jakšić-V. J. Vučković, *Pokušaj aneksije ...*, 72.

7 Isto, 73-74.

vlasti 3. juna 1882. godine, naglašeno je da je glavni uslov sigurnosti i održavanja redovnog stanja u Bosni i Hercegovini pretvaranje okupacije u aneksiju, čime bi prestale težnje bosanskohercegovačkog stanovništva za promjenama.

Poseban interes za regulisanje bosanskog pitanja pokazao je predsjednik ugarske vlade, grof Tisza, zalažući se za podjelu okupiranog područja na ugarski i austrijski dio. Smatrao je da ne bi trebalo obnavljati diskusije u predstavničkim tijelima o stanju u okupiranim pokrajinama, jer bi to imalo nepovoljan uticaj na dualističke osnove državno-pravnih odnosa Monarhije. Tražio je da se obje vlade, ugarska i austrijska, u toku ljeta 1882. godine dogovore o zakonskom prijedlogu kojim bi se pitanje aneksije iznijelo pred predstavnička tijela. Tim povodom Tisza je insistirao da se predloži izmjena "bosanskog zakona" iz 1880. godine smatrajući da te promjene nije moguće provesti prije nego što uslijedi aneksija.⁸

Po mišljenju K(łlaya, potpuno uvođenje okupiranih pokrajina je bilo najbolje rješenje, ukoliko bi bilo moguće primiti ih kao integralni dio u jednu ili drugu polovinu Monarhije. Zbog mogućih teškoća u postizanju konačnog sporazuma austrijske i ugarske vlade, savjetovao je da se zadrži prijelazni stadij i da se okupirane oblasti i dalje tretiraju kao zajedničko područje, sa određenim uticajima obje vlade Monarhije. U diskusijama, car je zauzima pomirljivo držanje i u osnovi je bio saglasan sa mišljenjem K(łlaya.⁹ Na sjednici je zaključeno da se u toku ljeta pведу govori i nade zajedničko rješenje.

Zajednička vlada posvetila je pitanju aneksije dvije sjednice, 23. i 24. X 1882. godine. Na sjednici 23. X, diskutiralo se o potrebi upućivanja bosanskog budžeta delegacijama, i tom prilikom je dotaknuto i pitanje aneksije. Predsjedavajući na sjednici grof K(łnoky je postavio pitanje kakav će stav zauzeti vlada u delegacijama ako dode do diskusije o izmjeni državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine. Po njegovom mišljenju trenutno je bilo nemoguće upustiti se u diskusiju o ovom problemu, ali je bilo važno da vlada ima zajednički stav kako da se odbije diskusija, stavljajući do znanja da pitanje aneksije može biti aktuelno u budućnosti.¹⁰

Grof Tisza je smatrao da bi diskusije o aneksiji trebalo odbiti, sa primjedbom da vlada ne vidi nikakvu osnovu za izmjenu državno-pravnih odnosa. Na kraju grof K(łnoky je predložio da se diskusija o izmjeni položaja okupiranih zemalja jednostavno odbiju, sa čime se složila i vlada.

Na sjednici zajedničke vlade od 24. X, car je insistirao da se postigne saglasnost obiju vlada o konačnoj izmjeni državno-pravnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Smatrao je da bi, ukoliko ne bi odmah došlo do aneksije, bilo potrebno postići saglasnost o načinu njenog uključivanja u Monarhiju, kako bi se mogle izvršiti

8 Hamdija Kapidžić, *Diskusije o državno-pravnom položaju Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske vladavine*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knjiga IV-V, Sarajevo 1965, 135.

9 Isto, 138.

10 Isto, 140.

pripreme. Stoga je preporučio da se u administraciji BiH djeluje kao da je aneksija već izvršena.

Predsjednik ugarske vlade grof Tisza je bio istrajan u nastojanjima da se državno pravni položaj Bosne i Hercegovine riješi na taj način što bi se podjelila između Austrije i Ugarske. Svoje shvatanje o aneksiji izložio je u jednom povjerljivom memorandumu iz januara 1883. godine. Po njegovom mišljenju podjelu između Austrije i Ugarske je trebalo izvršiti na osnovu kvote po kojoj su obje države učestvovala u zajedničkim troškovima oko održavanja vojne sile u okupiranom području.

Ona bi se izvršila tako da po važećoj političkoj podjeli Ugarskoj pripadnu okruzi banjalučki i bihački, sa približno 240,72 kvadratnih milja i sa 357.573 stanovnika. Austriji bi pripala ostala četiri bosansko-hercegovačka okruga, (sarajevski, travnički, tuzlanski i mostarski) sa 668.50 kv milja i 800.573 stanovnika.

Nakon podjele neka pitanja bi se, iz političkih razloga, riješila po istim načelima u oba dijela (pitanje agrarne reforme, vjeroispovjesti, poreza, poreskih prihoda i pravosuđa). Tisza se zalagao za ovakvo rješenje smatrajući da bi svako drugo narušilo dualističke principe na kojima se zasnivala Monarhija. Bio je protiv rješenja da Bosna i Hercegovina ima status carske zemlje, jer bi se time mogla formirati osnovica za treću grupaciju u Monarhiji, što bi bilo opasno po interese Ugarske.¹¹

Ne može se sa sigurnošću tvrditi zašto krajem 1882. godine nije došlo do aneksije iako su postojali povoljni međunarodni uslovi, a sama unutrašnja situacija nametala njenu potrebu. Po svemu sudeći nije bilo moguće postići sporazum između ugarske i austrijske vlade o modalitetima pod kojim bi se izvršila aneksija, a da se ne naruše postojeći odnosi. Pokazalo se da je neodređen položaj okupirane BiH najbolje odgovarao interesima Monarhije kao cjeline. Nerješavanju problema aneksije vjerovatno su doprinijeli i odnosi Srbije i Austro-Ugarske, jer bi aneksija Bosne i Hercegovine mogla izazvati krizu srpske vlade, što bi za posljedicu imalo preorijentaciju srpske spoljne politike.¹²

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine pokrenuto je ponovo u augustu 1896. godine, a kao osnova uzet je spoljno-politički moment. Te godine došlo je do krize u Osmanskom Carstvu, koja je izazvana jermenskim ustankom i ustankom na Kritu. Pod predsjedanjem ministra inostranih dijela grofa Goluchowskog održana je sjednica zajedničke vlade, 26 augusta 1896., na kojoj se raspravljalo o modalitetima pridruživanja Bosne i Hercegovine Monarhiji, u slučaju aneksije.

Ministar Kállay je na toj sjednici iznio tri modaliteta da se okupirane provincije priključe Austro-Ugarskoj:

11 G. Jakšić-V. J. Vučković, *Pokušaj aneksije...*, 92-93.

12 H. Kapidžić, *Diskusije...*, 144; G. Jakšić -V. J. Vučković, *Pokušaj aneksije...*, 94-99.

1. Podjela između oba područja Monarhije
2. Prepuštanje obiju provincija jednom od područja zemalja Monarhije
3. Pridruživanje provincija kao carske zemlje

Budući da nijedan predloženi modus nije zadovoljavao interese Austrije i Ugarske, posljednja mogućnost je videna u tome da se u slučaju aneksije okupirano područje proglasi zajedničkim domenom i da se njima upravlja kao kolonijom. Na toj osnovi trebalo je izraditi zakonodavstvo koje bi regulisalo te odnose.¹³

Početkom XX. stoljeća Austro-Ugarska se nalazila u krizi uzrokovanoj brojnim činjenicama. Zahtjevi za promjenama društva postajali su sve glasniji. Nacionalni pokreti sve više su jačali, težeći oslobađanju od pritiska vodećih slojeva Monarhije. Zaoštrili su se odnosi između Austrijanaca i Mađara. Mađari su zahtijevali proširenje svojih prava do potpunog osamostaljenja od Beča: tražili su da bude uvedena carinska granica između Ugarske i Austrije, da Ugarska ima svoju vojsku, da međunarodne ugovore posebno potpisuje Austrija, a posebno Ugarska ...¹⁴

Istovremeno, austrougarski državnici su strahovali od revolucije proletarijata, videći u njemu "grobara" starog poretka. Nije stoga slučajnost što je 1906. godine bio aktuelan plan o ponovnoj uspostavi Trojecarskog saveza, koji bi suzbio socijalističke ideje raširene među nižim slojevima, posebno među radništvom.¹⁵ Bitno se promijenio i međunarodni položaj Austro-Ugarske u sistemu velikih sila. Savezništvo sa Njemačkom dovodilo ju je u vezanost za sukobe sa Antantom. Odnosi Njemačke sa saveznicima, Italijom i Austro-Ugarskom nisu se temeljili na ravnopravnosti partnera. Italija je za savez bila vezana samo zato da bi u slučaju sukoba na Sredozemlju sa Francuskom imala u Njemačkoj podršku, dok je prema Austro-Ugarskoj imala odnos konkurenta, sukobljavajući se s njom na Jadranskom moru i na Balkanu.

Usljed naglog privrednog razvoja, Njemačka je od konca XIX. stoljeća pokazivala prema svojim saveznicima sve veću nadmoćnost, koju su ideolozi Pangermanskog saveza nastojali iskoristiti za svoje imperijalističke ciljeve. Nakon zaključivanja saveza između Njemačke i Austro-Ugarske njemački kapital je ubrzano prodirao u Monarhiju i u 90-im godinama je zauzimao značajne pozicije. Njemačko privredno prodiranje stvaralo je pretpostavke za početak potčinjavanja Austro-Ugarske. Krajem XIX stoljeća strani kapital je u Ugarskoj iznosio više od 5 milijardi kruna.¹⁶

Pošto su pangermanske težnje o velikom privrednom prostoru srednje Evrope obuhvatale i priključenje Monarhije, dolazila je od Njemačke opasnost po njenu

¹³ H. Kapižić: *Diskusije*, 144-145.

¹⁴ Tofik M. Islamov, *Aus der Geschichte der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn am Anfang des 20. Jahrhunderts*, u: *Österreich-Ungarn in der Weltpolitik...* 1900-1918, Berlin (Ost) 1965, 120.

¹⁵ Stephen Verosta, *Theorie und Realität von Bündnissen*, Wien 1971, 297-317; K. B. Winogradov - Pisarew, *Die internationale Lage Österreich-Ungarns in der Jahren 1900 bis 1908*, u: *Österreich-Ungarn in der Weltpolitik* ... 7.

¹⁶ Jozsef Galantai, *Die Aussenpolitik Österreich-Ungarns und die herrschenden Klassen Ungarns*, u: *Österreich-Ungarn in der Weltpolitik*, 256.

egzistenciju. Time je balkanska politika Austro-Ugarske predstavljala samo kariku u lancu ukupne politike Reicha u jugoistočnoj Evropi.¹⁷

Austro-ugarska industrija nailazila je na konkurenciju na zapadnim tržištima, a uticaj stranog kapitala dovodio je u finansijsku zavisnost prije svega od Njemačke. Istovremeno, udio njemačke robe u austrougarskom uvozu imao je sve veću ulogu, dok je učešće Monarhije na svjetskom tržištu bilo sve manje.¹⁸ Nivo proizvodnih snaga je sve više zaostajao iza Njemačke, Engleske i Francuske, a privredno i finansijsko stanje se pogoršavalo.¹⁹

Početak XX. stoljeća ekspanzija Austro-Ugarske je bila usmjerena uglavnom na ekonomsko potčinjavanje balkanskih zemalja. U tom nastojanju imala je zapažen uspjeh. Dugo vremena imala je monopol nad dunavskom trgovinom, a početkom XX. stoljeća koristila je 1.263 km željezničkih puteva na Balkanu. Austro-ugarskim kapitalom osnivane su fabrike u Osmanskom Carstvu; Austro-Ugarska je pojačala svoje ekonomske pozicije u Crnoj Gori, a u Srbiji je njen uticaj bio dosta jak.²⁰

Balkan je bio jedino područje koje je pružalo mogućnost za privrednu ekspanziju Austro-Ugarske, i stoga su kapitalisti i vojni krugovi pokazivali posebnu zainteresovanost za njegovo potčinjavanje.²¹ Bečki profesor K. Grünberg, izražavajući interese kapitalističkih krugova, pisao je 1902. godine, da su zemlje na donjem dijelu Dunava predodređene da budu prirodno dopunsko tržište Austro-Ugarske.²² Glavni inspirator ekspanzije je bio finansijski kapital, koji je sve više podređivao državni aparat. Nastojanjem da se vodi "velika politika" došlo je do spajanja starih vojno-dinastičkih tradicija sa imperijalističkim težnjama nove epohe.²³

I na Balkanu Austro-Ugarska je nailazila na ozbiljne teškoće. Prije svega, sudarala se sa ruskim interesima, a takode i sa interesima Francuske i Velike Britanije; osim toga susretala se sa nadmoćnom konkurencijom njemačkog i francuskog kapitala.

Unutrašnje i spoljnopolitičke teškoće u kojima se Monarhija nalazila izazivale su kod vodećeg sloja strah za njenu budućnost. Izlaz iz ove situacije naden je u namjeri da se pomoću novih ljudi na najodgovornijim mjestima stvori nova koncepcija političkog razvoja, što bi očuvalo integritet Monarhije i ujedno podiglo njen ugled u Evropi. Izmjene u spoljnopolitičkim institucijama trebale su konsolidovati

17 Isto, 257.

18 J. Križek, *Annexion de la Bosnie et Herzegovine*, u: *Historica I*, Praha 1964, 146.

19 K. B. Winogradow - J. A. Pissarew, *Die internationale ...*, 8.

20 Isto, 25.

21 Uvoz Austro-Ugarske iz balkanskih zemalja iznosio je 1899. 7,48% ukupnog uvoza, a izvoz 9,61%. Dok je 1908. udio balkanskih država u austrougarskom uvozu 5,1% u ukupni izvoz u balkansku zemlju i Osmansko Carstvo raste kontinuirano i 1908. iznosi 11,3 ukupnog izvoza (J. Križek, *Die wirtschaftlichen Grundzüge österreich-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit*, 1900-1914, Praha 1963, 79).

22 K. Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarn zum dem Ländern an der unteren Donau*, Leipzig 1902, 268-269.

23 Križek, *Grundzüge ...*, 47.

stanje u zemlji, što bi vojsci i diplomatiji ostavilo odriježene ruke u igri velikih sila za hegemoniju na Balkanu.

U toku 1906. godine došlo je do smjene rukovodećih ljudi u Monarhiji. Najprije je za predsjednika vlade bio postavljen Wladimir von Beck. U jesen te godine, na inicijativu Franza Ferdinanda uklonjen je ministar rata Pitreich i imenovan je general Schöneich, a za načelnika Generalštaba imenovan je general Conrad von Hötzendorf. Umjesto ministra Goluchowskog, čija je politika bila nedovoljno aktivna, postavljen je za ministra spoljnih poslova Alois Lexa von Aehrenthal, čija su se gledišta slagala sa prijestolonasljednikovim. Tako je 1906. godine došlo do jačeg uticaja F. Ferdinanda i njegove okoline na politiku Monarhije.²⁴

Istovremeno je u spoljnopolitičkoj službi obrazovana grupa mladih službenika, koja je s oduševljenjem prihvatila Aehrenthalove planove. Riječ je o Alexandru Musulinu, Aleksandru Hoyosu, Johannu Forgatschu, i drugima. Centralna ličnost među novoimenovanim ljudima bio je ministar Aehrenthal, čiji je dolazak na čelo Monarhije jedan savremenik označio kao "nešto više od smjene ličnosti, čak i nešto više od smjene sistema."²⁵ I zaista, njegovo imenovanje označilo je početak aktivnije spoljne politike usmjerene prema Balkanu.

Ministar Aehrenthal je 5. februara 1907. sastavio tri tajna memoranduma, koja daju sliku najvažnijih osnovnih shvatanja i načela novog vodstva spoljne politike Monarhije. U sva tri rukopisa istaknuto je nedjeljivo jedinstvo između međunarodnog položaja Monarhije i unutrašnjopolitičkih problema, prije svega problem Ugarske. Radikalnim rješenjem nacionalnih problema trebalo je postići unutrašnjopolitičku konsolidaciju, što bi spoljnoj politici - armiji i diplomatiji - stvorilo više slobodnog prostora.²⁶

U prvom memorandumu, ministar Aehrenthal je karakterisao spoljnu politiku Monarhije vodenu od ministra Andrassyja pasivnom, negativnom i defanzivnom, politikom koja je bila pozvana samo na to da spriječi stvaranje velike slavenske države na ruševinama Osmanskog Carstva. Također, i okupacija Bosne i Hercegovine označena je kao sastavni dio negativnih koncepcija ministra Andrassyja. Zbog toga ministar Aehrenthal je isticao potrebu da se postave pozitivni ciljevi spoljne politike, čiji bi početak bio označen aneksijom Bosne i Hercegovine. Ali, po njegovom mišljenju, ona ne bi postigla svoj cilj ukoliko ne bi bila praćena reorganizacijom južnoslavenskih oblasti Monarhije.²⁷

24 Smjenu u političkom rukovodstvu F. Ferdinand je prokomentarisao slijedećim riječima: "Gott sei Dank dass Golu (chowski) und vor allem der entsetzliche Pitreich weg sind. Ihre Nachfolger sind ganz meine Männer. Mit einem Trifolium: Beck, Aehrenthal und Schönaich lässt sich famos arbeiten". (T. M. Islamov, *Aus der Geschichte* ..., 123).

25 Freiherr von Musulin, *Das Haus am Ballplatz, München* 1924, 156. O ličnosti ministra Aehrenthala jedan drugi savremenik je zabilježio: "On je bio državnik... koji je imao odvažnosti da preuzme odgovornost, i koji je prije svega bio ispunjen snažnim vjerovanjem u stvari svoje domovine..." (Berthold Molden, *Alois Graf Aehrenthal, Sechs Jahre aussere Politik Österreich-Ungarns*, Stuttgart 1917, 10.)

26 Arnold Suppan, *Zur Frage eines österreichisch-ungarischen Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und der Herzegowina, Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848-1918*, Wien 1978, 104.

27 T. M. Islamov, *Aus der Geschichte* ..., 134.

U središtu koncepcije kao najvažniji problem stavljene su sve jače mađarske težnje za osamostaljivanjem Ugarske kao dijela Monarhije, kao i jačanje južnoslavenskog pokreta i balkanska politika Monarhije.

Osnovno polazište Aehrenthala je bilo da se postave "pozitivni ciljevi spoljne politike". Pošto se procjenjivalo da će uskoro biti pokrenuto pitanje opstanka Osmanskog Carstva u Evropi, i da se neće moći više voditi politika status-quo-a na Balkanu, ministar Aehrenthal je usmjeravao poglede na taj teritorij.

Da bi se pristupilo ostvarenju spoljnopolitičkih ciljeva bilo je potrebno prije svega izvršiti konsolidaciju unutar Monarhije. U tom cilju trebalo je pristupiti rješenju južnoslavenskog problema reorganizacijom južnoslavenskih oblasti, stvaranjem od stanovnika Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine "južnoslavenske grupe sa središtem u Zagrebu, koja bi bila uključena u okvir Ugarske".²⁸ Time bi i Ugarska bila više zaposlena na rješavanju nacionalnih pokreta među južnoslavenskim narodima. Ministar Aehrenthal je računao da bi obrazovanje južnoslavenske grupe u okviru Ugarske i dobivanje izlaza na Jadransko more vodilo u sukob sa Italijom i Srbijom, usljed čega bi se pojačale težnje Mađara da se očuva cjelina Monarhije i ujedno ih čvršće vezalo za Austriju.²⁹ Od ove koncepcije očekivani su unutrašnji- i spoljnopolitički plodovi. Unutrašnjopolitički, jer stvaranje jake južnoslavenske grupe u okviru Ugarske ne bi dozvolilo jačanje mađarskih težnji, nego bi Monarhiju vodilo najprihvatljivijoj formi razvoja - trijalizmu. Spoljnopolitički plodovi bi bili dvostruki. Na taj način bi najprije bio razbijen južnoslavenski pokret usmjeren protiv integriteta Monarhije. U tom cilju Aehrenthal je isticao potrebu da se "slavenski elemenat na jugu Monarhije grupiše na taj način da predstavlja protivtežu privlačnoj snazi Beograda", odnosno da se pomoću "gravitacionog centra u Zagrebu stvori prirodna protivteža pokretu koji polazi iz Beograda i sa Cetinja, i nastoji da u velikosrpsku sferu uvuče Hrvatsku i okupirane oblasti."³⁰

Unutrašnjopolitičko preuređenje trebalo je da ojača i međunarodni položaj Austro-Ugarske, s tim što bi rješenje južnoslavenskog pitanja osiguralo "uticaj Monarhije na kapijama Orijenta i za daleku budućnost".³¹

Spoljnopolitički ciljevi Aehrenthala vidljivi su i iz projekta izdavanja jednog časopisa koji bi izlazio na francuskom i njemačkom jeziku pod naslovom *Die Monarchie (Monarhija - Revija za politička, privredna i diplomatska pitanja Austro-Ugarske i balkanskih zemalja)*. Časopis je trebao popularisati i razvijati koncepciju jačanja Monarhije i dokazati da je Austro-Ugarska samostalna sila, a ne "prethodnica njemačkog Dranga".³²

28 W. M. Calgren, *Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906 bis 1908*, Uppsala 1955, 219

29 T. M. Islamov, *Aus der Geschichte ...*, 136.

30 W. M. Calgren, *Iswolsky und ...*, 218-219; A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918*, Beograd 1981., 70.

31 T. M. Islamov, *Aus der Geschichte ...*, 135.

32 Isto, 139.

Ministar Aehrenthal je ubrzo pristupio provođenju svog plana. U jesen 1907. godine, sklopljena je austrougarska finansijska nagodba, čime je došlo do učvršćenja dualističkog sistema. Odmah su se u štampi javili glasovi koji su nakon unutrašnje konsolidacije tražili aktivniju spoljnu politiku. Već 6. oktobra 1907. godine, list *Neue Wiener Tagblatt* je izrazio nadu da će Monarhija "sa novom snagom zauzeti mjesto koje joj je odredila povijest".³³

Nakon 1906. godine, aneksija postaje aktuelna kao sredstvo protiv unutrašnjih teškoća u Bosni i Hercegovini, i nacionalnih pokreta na Balkanu koji su stupili u novu fazu. "Rješenje bosanskog pitanja pojavljivalo se stvarno, kao prvi nužan korak ka sređivanju šireg južnoslavenskog pitanja".³⁴ Politička kretanja u Bosni i Hercegovini, koja su došla do izražaja u majskim štrajkovima, 1906. godine, novom poletu pokreta Srba za crkveno-školsku i Muslimana za vakufsko-meirifsku autonomiju, privukli su pažnju mjerodavnih faktora Monarhije u pogledu autonomističkih težnji opozicije. Zajednički ministar finansija i najodgovornija ličnost uprave u Bosni i Hercegovini, baron Burian uručio je u maju 1907. godine caru Franzu Jozefu opširnu predstavku u kojoj je, nakon opisa stanja u Bosni i Hercegovini rezimirao: "O krizi se trenutno ne može govoriti; uprava je gospodar situacije, i upravo stoga mora sada pasti odluka u vezi pokrajina".³⁵

Burianov prijedlog je bio da se pokrajine nakon aneksije ne uključe ni u jedan dio Monarhije, nego da se podrži njihova autonomija, uz mogućnost kasnijeg regulisanja njihovog statusa.³⁶

Mitrovdanska skupština, održana u Sarajevu 7. novembra 1907., na kojoj je osnovana Srpska narodna organizacija i usvojen njen program autonomije, bila je povod ministru Burianu da 1. XII 1907., zajedničkim ministrima i predsjednicima vlada Austrije i Ugarske, ukaže na potrebu promjene kursa nacionalne politike u Bosni i Hercegovini, čiju osnovu je predstavljala predusretljiva politika prema Srbima i njihova koncepcija postepenog razvitka autonomije.³⁷

Na toj sjednici, ministar Aehrenthal se zalagao za aneksiju Bosne i Hercegovine, naglasivši da prava Monarhije na bosanskohercegovački teritorij ne proizilaze samo iz Berlinskog ugovora, nego se zasnivaju i na "historijskom konti-

33 A. Suppan, *Zur Frage ...*, 106.

34 B. E. Schmitt, *The Annexation of Bosnia 1908-1909*, Cambridge 1937, 5. U mnoštvu motiva koji su uticali na aneksiju Bosne i Hercegovine potrebno je istaći i jubilej 60-godišnjice vladavine cara F. Josepha, kojem je pridavan izuzetan značaj, budući da zbog smrti kraljice Elisabethe 50-godišnji jubilej nije odgovarajuće obilježen. Osim toga, svakako su od značaja bili i lični motivi ministra Aehrenthala.

35 J. Galantai, *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie und der Weltkrieg*, (bez mjesta izdanja) 1979, 67. Berthold Molden je u jednom intervju-u 23. aprila 1935. godine tvrdio da je "ministar Burian bio taj koji je inspirisao Aehrenthala da provede aneksiju". (G. Witrock, 14). Burian je u jednom razgovoru sa J. Redlichom, 7.1. 1910. godine isticao da je on 4. 4. 1908. godine podnio caru zahtjev za aneksiju zbog unutrašnje političkog razvitka Bosne i Hercegovine, gdje su se od 1906. jasno razvile antiaustrijske tendencije. (*Joseph Redlich, Schicksal Jahre Österreich 1908-1919, Das politische Tagebuch J. Redlich, bearbeitet von Fritz Fellner*, Bd I, Graz-Köln, 1953, 43).

36 J. Galantai, *Die Österreichisch-Ungarische ...*, 68.

37 Dževad Juzbašić, *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*, naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, ANU BiH, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 29, Sarajevo 1991., 41-42. Burianova politika ustupaka Srbima, postala je predmetom napada velikoaustrijske, frankovačke i klerikalne štampe, koja je povelila antisrpsku kampanju u Bosni i Hercegovini, optužujući ministra Buriana kao pomagača velikosrpske propagande. (Isto, 43).

nuitetu i osvajanju snagom oružja". Svi prisutni na sjednici su se složili da se provede aneksija.³⁸ Prema Aehrenthalovom mišljenju, ona je trebala predstavljati kariku u lancu austrougarske politike na Balkanu. Posljedice, sa kojima je računao, bile su prije svega usmjerene na suzbijanje srpskog i južnoslavenskog nacionalnog pokreta. Vodeći krugovi Monarhije su pritom računali na dvije mogućnosti: ukoliko Srbija ne prihvati aneksiju može joj se objaviti rat; u suprotnom slučaju Srbija bi pretrpjela težak politički poraz. Time bi autoritet Monarhije na međunarodnom planu i na Balkanu porastao jer bi riješila srpsko i južnoslavensko pitanje. To bi ujedno izvelo Monarhiju iz unutrašnjih teškoća, vratilo joj raniju stabilnost i učvrstilo njene pozicije na Balkanu.

Imenovanjem generala Conrada von Hötzendorfa za načelnika Generalštaba, vojni faktor je u koncepcijama austrougarske spoljne politike sve više dobivao na značaju. On je smatrao Armiju za "najvažnije sredstvo moći države i najdjelotvornije sredstvo politike".³⁹ Pripremajući akciju protiv Srbije, general Conrad je smatrao da je potrebno prvo obračunati se sa Italijom, koju je smatrao najopasnijim konkurentom na Balkanu. U promemoriji od 6. aprila 1907. godine isticao je da je potrebno još iste godine obračunati se sa Italijom, "jer će ona u ovim okolnostima biti neprijatelj".⁴⁰ Rat sa Italijom je trebao istovremeno biti priprema za slijedeći korak: poraz i aneksiju Srbije, čime bi se osigurala aneksija Bosne i Hercegovine, i zauvijek spriječilo obrazovanje "velikosrpske države".

U memorandumu od 31. decembra 1907. godine o vojno-političkim aspektima unutrašnje-političkih prilika, general Conrad je osuđivao politiku status quo-a na Balkanu, ističući da "u historijskom razvoju nema stajanja, i da samo agresivna politika omogućava postizanje uspjeha".⁴¹

U memorandumu od 18. decembra 1907. godine isticao je da se rješenje južnoslavenskog problema može postići samo u Srbiji pomoću velike akcije, čiji bi konačni cilj bio njena aneksija.⁴²

Danju i noću, sanjao je o aneksiji gotovo cijele Srbije videći svoje bataljone u dolini Morave, i u području Niša, kako osiguravaju put prema Solunu.⁴³ Doduše, ponekad je govorio i o tome da se Srbija mirnim putem priključi Monarhiji, i bude u položaju kakav je imala Bavarska prema njemačkom Reichu.⁴⁴ Ali, bio je ubijeden, da je ratno rješenje sa Srbijom neizbježno. U audijencijama kod cara, u razgovorima sa prestolonasljednikom i sa ministrima, isticao je da je pravo vrijeme "sa Srbijom se obračunati", "sada poći protiv Srbije", "sada načiniti red sa Srbijom". Neprestano, zahtjevao je mobilizaciju, ultimatum, rat.

38 Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit, 1906-1918*, Bd I, Wien-Berlin-Leipzig-München, 1921, 519.

39 Alfred Wittich, *Feldmarschall Conrad und die Aussenpolitik Österreich-Ungarns*, Berliner Monatshefte, X, 1932, 125.

40 Isto, 116.

41 Conrad, *Aus meiner ...*, 537.

42 Isto, 531-532.

43 Isto, 537.

44 Hermann Wendel, *Die Habsburger und die Südslawenfrage, Werk des Untersuchungsausschusses*, Bd. X, Berlin 1930, 316.

Suprotno Conradu, ministar Aehrenthal je težio impozantnom, spoljnopolitički dobro pripremljenom rješenju protiv Srbije. Ipak, i on je računao sa mogućnošću vojne akcije, koju je, ako dođe do nje, mislio provesti uz sporazum sa Rumunijom i Bugarskom, i koje bi, nakon uspješnog pohoda podjelile Srbiju.⁴⁵

Na početku 1908. godine, ministar Aehrenthal je poduzeo spektakularan čin kojim bi se proširila privredna ekspanzija Austro-Ugarske u pravcu Balkana. Objavio je 27. januara plan o izgradnji željezničke linije Uvac-Mitrovica, čime se stvarala veza Beč-Budimpešta-Atena-Pirej. Nove saobraćajno-političke perspektive su trebale osigurati privredne pozicije Austro-Ugarske u slučaju promjenjenih političkih i privrednih prilika na Balkanu.⁴⁶ Jedan od razloga za pokretanje željezničkog projekta ležao je i u općim političkim prilikama na kraju 1907. godine. Ministar Aehrenthal je vjerovao da će ruski ministar spoljnih poslova Izvoljski uskoro pokrenuti pitanje Moreuza, i da će naići na podršku Londona. Smatrao je da su se Rusija i Engleska tajno dogovorile o podjeli Osmanskog Carstva, ne misleći pri tom na interese Monarhije. Ukoliko je željela da učestvuje u igri, trebala je pokazati da neće stajati po strani i da njeni interesi vode prema solunskoj luci.⁴⁷

Objava željezničkog projekta bila je od velikog političkog značaja. Željelo se vidjeti kako će balkanske države i velike sile reagovati na aktivniju politiku Austro-Ugarske na Balkanu. Te reakcije je trebalo procijeniti i iskustva koristiti prilikom provođenja aneksije Bosne i Hercegovine.

Aehrenthalov projekat je naišao na žestok otpor Rusije, Francuske i Srbije pokrećući pod ruskim patronatom plan srpske transverzalne linije preko sjeverne Makedonije i Albanije do Jadrana. Istovremeno, francuski i italijanski bankarski krugovi su obećali Srbiji finansiranje dunavsko-jadranskog puta.⁴⁸ Tako su se oko željezničkih projekata na Balkanu grupisala dva fronta evropskih sila. Kriza koju je izazvala objava sandžačke željeznice pokazala je jasno kako se teško prihvata napredovanje Monarhije na Balkanu. S druge strane, autoritet njene uprave u Bosni i Hercegovini se sve više dovodio u pitanje, što je zahtijevalo hitnu akciju.

Pripremajući povoljnu situaciju za proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine Austro-Ugarska je nastojala da u javnosti stvori uvjerenje da su srpski i južnoslavenski pokret neposredna opasnost za egzistenciju i integritet Monarhije. Na sjednici zajedničkog ministarstva, 30. aprila 1908. godine, ministar Aehrenthal je kritikovao

45 J. Galantai, *Die Österreichisch-Ungarische ...*, 65.

46 A. Suppan, *Zur Frage ...*, 110. Tako je list *Österreichische Rundschau* u članku "*Unsere Verkehrspolitik am Balkan*" pisao: "Mit Baron Aehrenthal ist ein neuer frischer, moderner Zug in unsere äussere Politik, inbesondere in unsere Balkanpolitik gekommen...er achtet die territorialen Grenzen der Nachbarn, aber er ist bestrebt, den Kreis unserer Interessen zu erweitern, unserem Unternehmungsgeist neue Wege zu weisen und uns endlich das unslängst bestimmte Kolonisationsgebiet zu öffnen..." (J. Križek, *Annexion ...*, 146). Jedina veza Monarhije sa Balkanom vodila je preko Beograda i Niša. Kada je Srbija zatvorila put za austrijsku robu, Monarhija je pretrpjela velike gubitke i bila je primorana usmjeriti svoju trgovinu preko stranih, prije svega njemačkih luka. Dok su jadranske luke bile daleko od svjetskog saobraćaja, luke na Egeju i u neposrednoj blizini Suezkog kanala su ležale u središtu tog saobraćaja. (M. Kammerer, *Die österreichisch-russischen Beziehungen im den Jahren 1900-1914, an Hand österreichischer und deutscher Quellen*, diss., Graz 1982, 72.)

47 Isto, 74.

48 K. B. Winogradov - J. A. Pisarew, *Die internationale ...*, 4.

“aktivnu spoljnu politiku Srbije” koja je u Hrvatskoj-Slavoniji i Bosni i Hercegovini širila velikosrpske ideje. Na istoj sjednici predsjednik mađarske vlade Wekerle je isticao da “subverzivni pokret u južnoslavenskim zemljama neće biti utišan dok ne uslijedi aneksija”.⁴⁹ Takva mišljenja su bila podržana i u štampi. Vlada u Beču željela je uvjeriti javnost da je iz Beograda vodena agitacija i propaganda glavni uzrok pojačanih nemira među južnoslavenskim stanovništvom. Svakodnevno su se u Beču javljale alarmantne vijesti o revolucionarnom cilju srpskih tajnih organizacija, subverzivnim djelatnostima agenata i hajci beogradske štampe.⁵⁰ Zbog svih takvih vijesti ni beogradski listovi tokom 1908. godine nisu prestajali napadati Austro-Ugarsku.⁵¹

U okviru priprema za aneksiju Bosne i Hercegovine štampa je imala izuzetno važnu ulogu. Kao oprobano sredstvo za podršku političkih ciljeva ona je trebala biti predhodnica diplomatske aktivnosti. Pri tome se aktivnost Aehrenthala usmjerila na četiri važne tačke. Prvo, štampa je trebala da izvrši mobilizaciju javnog mišljenja i povede protivofanzivu “velikosrpskoj propagandi”. Dalje, trebali su beogradski krugovi, zbog beskompromisnog pisanja bečkih listova uvidjeti ozbiljnost položaja i promijeniti neprijateljsko držanje prema Monarhiji. Glavni zadatak Aehrenthala je bio usmjeren na to da evropskoj javnosti demonstrira miroljubivost i strpljenje Austro-Ugarske nasuprot Srbiji, i time u slučaju sukoba ima pokriće za svoje ciljeve.⁵²

Nastojao je također, povesti u Bosni i Hercegovini publicističku kampanju u cilju “stvaranja prijateljskih osjećaja” prema Monarhiji, i oštrog istupa prema Srbiji. U tom cilju, bečko vodstvo stupa u vezu sa šefom redakcije lista *Bosnische Post* Hermenegildom Wagnerom, snabdijevajući ga informacijama, direktivama i odgovarajućim novčanim sredstvima.⁵³ Uprava u Bosni i Hercegovini pobrinula se, također, da se listovi izjašnjavaju u korist zajedničke vlade.

U okviru priprema aneksije Bosne i Hercegovine značajnu ulogu je u Hrvatskoj imao ban Rauch, koji je od 1908. godine, podržan Frankovom strankom i njenim organima poveo kampanju protiv srpsko-hrvatske koalicije. Njena najviša tačka dostignuta je u ljeto 1908. godine, nakon iskaza Đorda Nastića, bivšeg člana organizacije “Slovenski Jug”, kojim je opteretio vodeće članove srpsko-hrvatske

49 A. Suppan, *Die Frage...*, 118; Joseph Maria Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die süd-slawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*, Berlin 1928., 77.

50 Austrougarske diplomate, vojni izvještaji i konfidenti iznosili su optužujući materijal protiv Srbije, ne razlikujući istinitost od glasina, tendencioznih vijesti i falsifikata. (Alfred Heinz Gemeinhardt, *Deutsche und österreichische Pressepolitik während der Bosnischen Krise 1908/1909.*, Husum 1980., 87. Učestali su i natpisi u štampi o situaciji u Bosni i Hercegovini. Tako je list “Neue Freie Presse” u jednom članku pod naslovom “Bosnische Zustände”, 21. marta 1908. godine u uvodniku pisao: “Aus Sarajevo kommen seltsame Meldungen. Fast konte man glauben, sie seien nicht aus dem Jahre 1908., sondern aus Venedig und aus dem Jahre 1859. (Südland (Ivo Pilar), *Die süd-slawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Probleme*, Wien 1918., 504.)

51 Jovan Miličević, *Javnost Beograda prema aneksiji Bosne i Hercegovine, Jugoslovenski narodi pred prvi svjetski rat*, Beograd, 1967, 552.

52 A. H. Gemeinhardt, *Deutsche ...*, 402-403.

53 Isto, 128.

koalicije za veze s Beogradom, dajući zvaničnoj štampi novi materijal za stvaranje protivsrpskog stava.⁵⁴

Dvadeset četvrtog jula 1908. godine izbila je mladoturska revolucija. Mogućnost uvođenja ustava u Osmanskom Carstvu značila je ujedno i opasnost da će ono tražiti svoja prava na Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga, Aehrenthal je ubrzao pripreme za aneksiju. Četvrtog augusta 1908., ban Rauch se dogovorio s Wekerleom o pojedinostima za hapšenje Srba - veleizdajnika.

Šestog augusta Aehrenthal je s ministrom Burianom utvrdio konačno pripreme za aneksiju, a već 7. augusta uhapšen je prvi od pedeset i tri člana Srpske samostalne stranke.⁵⁵

Osnove balkanske politike Austro-Ugarske ministar Aehrenthal je izložio u edmemoaru kojeg je uputio 9. avgusta 1908. iz Semeringa grupi javnih radnika, u cilju da sačini odgovor ministru Izvoljskom na prijedloge iz ruskog memoranduma od 2. jula, i da pripremi austrougarsko političko rukovodstvo na to da je odlučio da iskoristi novo stanje u Osmanskom Carstvu za povlačenje garnizona iz Sandžaka.⁵⁶

U objašnjenju edmemoara, povlačenje trupa iz Sandžaka objašnjeno je vojnim, političkim i finansijskim razlozima, ali je ujedno i osporeno dotadašnje načelo da je držanje Sandžaka pravno sredstvo za sprečavanje teritorijalne veze Srbije i Crne Gore, i u vezi s tim stvaranje "jedne velike slavenske države na jugu". Pošto je i dalje podržavano stanovište da treba spriječiti stvaranje takve države, sredstvo za ostvarenje tog cilja nadeno je u tome da se "zlo presječe u korijenu", tj. "da se presijeku velikosrpski snovi". Za provođenje svojih namjera, ministar Aehrenthal je računao na suprotnosti Srbije i Bugarske u pogledu Makedonije. "Ako mi podržimo bugarsku stvar u ovom sukobu", pisalo je u edmemoaru, "i pomognemo stvaranje Velike Bugarske onda smo načinili i nužnu pripremu da u nekom trenutku povoljne evropske konstelacije možemo staviti ruku na ostali dio Srbije".

Po njegovom planu, interesna sfera Austro-Ugarske bi se proširila na istok posredstvom triju država, koje bi čvrsto držala za sebe: Crne Gore prijateljskim vezama, Albanije jednom vrstom protektorata i "Velike Bugarske" koja bi, zbog pomoći, dugovala zahvalnost Austro-Ugarskoj. To je značilo da se krajnji cilj austrougarske politike na Balkanu ne može postići preko Sandžaka, nego putem koji vodi preko Beograda.⁵⁷

54 Dordé Nastić bio je austrougarski konfident. Prvog augusta 1908. austrougarski organi su objavili brošuru "Finale", u kojoj se tvrdilo da su "1907. i 1908. godine vršene pripreme vodene iz Beograda za opću revoluciju "Juznih Slavēna" u cilju stvaranja samostalne federativne republike". Nastićeva brošura bila je osnova za Zagrebački veleizdajnički proces, a imala je značajnu ulogu u kampanji austrijske štampe protiv Srbije. (A. H. Gemeinhardt, *Deutsche ...*, 91.)

55 Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 359.

56 Hans Röhrl, *Studien zur Annexionskrise 1908-1909*, Historische Zeitschrift, Bd 147, 1933, 335. K. B. Vinogradov, *Die internationale ...*, 76.

57 *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise bis zum Kriegsausbruch 1914*. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Aussern, hrsg. Von L. Bittner und H. Uebesberger. Bd. I, 32. A. Mitrović, *Prodor na Balkan ...*, 85.

Radi provođenja političkih odluka iz edmemoara, ministar Aehrenthal je 19. augusta 1908. sazvaio sjednicu zajedničkog ministarstva. Na njoj je trebalo razmotriti uticaj novog stanja u Osmanskom Carstvu na planiranu aneksiju Bosne i Hercegovine. Otvarajući zasjedanje Ministarskog savjeta, Aehrenthal je istakao da su zbog političkih promjena u Osmanskom Carstvu izbila u prvi plan dva pitanja, koja zahtijevaju hitno rješenje: aneksija Bosne i Hercegovine i povlačenje austrougarskih garnizona iz Sandžaka. Posebno je naglasio da je "najvažniji preduslov za rad na aneksiji, da se postigne unutrašnji sporazum o državnopravnim pitanjima između vlada Austrije i Ugarske."⁵⁸

Međutim, u tim pitanjima mišljenja mađarskog predsjednika vlade Wekerlea i austrijskog Becka su se potpuno razilazila. Kao glavni uslov za aneksiju Wekerle je tražio da se ona izvrši unutar dualističkog ustrojstva Monarhije. Aneksija bi se provela na osnovu prava ugarske Krune sv. Stjepana, pošto se Bosna nalazi u titulu ugarskih kraljeva i u njihovom grbu i zastavi.⁵⁹

Austrijski predsjednik von Beck je pobijao mađarsku tezu o pravnom osnovu aneksije. Naglasio je da se ne može dozvoliti da se Bosna i Hercegovina, koje su zadobijene novcem i krvlju austrijskih državljana, priključe Ugarskoj, pošto bi to poremetilo odnos snaga između dvije države Monarhije. Moglo bi se u najboljem slučaju govoriti teoretski o pripadnosti Bosne i Hercegovine Ugarskoj, da bi se u praksi njima upravljalo kao posebnom oblašću.⁶⁰ Na kraju sjednice ministar Aehrenthal je apelovao na oba predsjednika vlada da usklade svoja mišljenja o državno pravnom obliku Bosne i Hercegovine. Budući da nije donijeta konačna odluka, zakazan je novi sastanak za 10. septembar 1908. godine u Budimpešti.

Početak septembra 1908., ministar Burian je došao u Bosnu, kako bi se upoznao sa prilikama u vezi predstojeće aneksije. Četvrtog septembra na Ilidži se sastao sa prorežimski raspoloženim političarima, Nikolom Mandićem, predsjednikom Hrvatske zajednice i Lazarom Dimitrijevićem, vodom Srpske samostalne stranke. U javnosti je već bila istaknuta misao ("Srpska riječ") da se mora tražiti ustav i parlament za Bosnu i Hercegovinu, a da se pri tome ne dira u državnopravno pitanje. U protivnom, sporazumjeće se Srpska narodna organizacija sa Muslimanima, da se naročito naglasi sultanov suverenitet na Bosnu i Hercegovinu. Taj program je trebalo da se uskoro objavi na Skupštini Srpske narodne organizacije.

Nasuprot tom shvatanju, dvojica spomenutih političara su zahtijevali da se zemlji da sabor, ali da se istovremeno izvrši aneksija i Bosna i Hercegovina priključi Monarhiji kao kondominij.⁶¹

Na sastanku srpskih i muslimanskih političara, 5. septembra., zaključeno je da se nastupi zajednički kod ministra Buriana. Rezultat toga je bila posjeta

58 ÖUAP I, Nr. 40.

59 Isto: Đorđe Mikić, *Austro-Ugarska i Mladoturci (1908-1912.)*, Banjaluka 1983., 86.

60 ÖUAP I, Nr. 40.

61 Hamdija Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910)*, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, X, 1959, 122.

mješovite srpsko-muslimanske deputacije, ustvari već ranije formiranog ustavnog odbora, koja se pod vodstvom Ali-bega Firdusa i Gligorija Jeftanovića najavila Burianu 7. septembra i predala mu memorandum. U ime deputacije Ali-beg Firdus je usmeno podvukao zahtjev za ustavom, čime se ne bi diralo u državopravni položaj Bosne i Hercegovine.⁶²

Politička kretanja u Bosni i Hercegovini, u jeku spoljnopolitičkih priprema za provođenje aneksije, nisu bila po volji ministru Aehrenthalu. Na sjednici Ministarskog savjeta u Budimpešti 10. septembra 1908., zalagao se za hitno djelovanje, navodeći tri glavna razloga: prvo, opasnost da turski parlament u novembru donese odluku u vezi sa Bosnom; drugo, opasnost od samovoljnog konstituisanja parlamenta u Bosni; treće, mogućnost da Monarhija na osnovu slobodne odluke izide iz Sandžaka u kome bi se to shvatilo kao čin velikodušnosti i bio povoljno primljen. Aehrenthal je na sastanku pročitao nacrt note Porti o otklanjanju Carigradske konvencije od 21. aprila 1879. godine, kojom se Porta obavještavala o tome da je Monarhija ponovo dobila slobodu odlučivanja u pitanju Bosne i Hercegovine.⁶³

Početkom septembra 1908., ministar Aehrenthal je odlučio da obavijesti saveznike o planiranoj akciji. Četvrtog septembra susreo se u Salzburgu s Tomasom Titonijem, ministrom spoljnih poslova Italije, i u razgovoru koji je vođen tom prilikom, Aehrenthal se ograničio samo na nagovještaje planova u vezi Bosne i Hercegovine. Iako pred njim aneksija nije direktno spomenuta, iz Aehrenthalovih riječi "ne treba sumnjati da mi trajno ostajemo u okupiranim provincijama", Titoni je mogao zaključiti da se priprema aneksija.⁶⁴

Petog septembra ministar Aehrenthal se sastao u Berchtesgadenu sa njemačkim državnim sekretarom spoljnih poslova Wilhelmom von Schönom, i rekao mu da je Monarhija odlučila da konačno pristupi rješenju prilika u Bosni i Hercegovini putem aneksije, uz istovremeno povlačenje garnizona iz Sandžaka. "Napredovanje Monarhije prema Solunu", istakao je Aehrenthal, "zauvijek je napušteno, i spada u staro gvožđe".

Ciljeve svoje vanjske politike - "potpuno uništenje srpskog revolucionarnog gnijezda" - opisao je rečenicom: "Srbiju bismo mogli dati Bugarskoj, što bi Austro-Ugarskoj donijelo značajnu korist jer bi tako za susjeda dobila državu sa čvrstim etnografskim granicama."⁶⁵

62 Isto, 123.

63 OÜAP, I, Nr 75.

64 OÜAP, Nr 62. Ministar Aehrenthal nije dao Titoniju formalno objašnjenje o Bosni i Hercegovini, ali je preizirao pod kojim uslovima treba doći do aneksije. On je 26. septembra obavijestio njemačkog kancelara von Bilowa da je sa Titonijem "pitanje aneksije u svakom slučaju vrlo akademski prestesao i pri tome konstatovao njegovo slaganje". (*Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Dokumenten des Auswärtigen Amts*, hrsg. Von J. Lepsius, A. M. Bertholdy, Fr. Thimme, Bd 26-1. Berlin 1925. Nr. 8.934.

65 Von Schön-Bilowu, *Berchtesgaden*, 5. X 1908., Gr. Pol., 26-1, Nr 8.927.

Spoljnopolitičke pripreme aneksije Bosne i Hercegovine ministar Aehrenthal je nastojao provesti uz saglasnost ruskog ministra spoljnih poslova, Izvoljskog. Nadao se da bi pristanak Rusije na aneksiju, u zamjenu za saglasnost Austro-Ugarske za promjenu režima Moreuza kompromitovao Rusiju u očima Južnih Slavena, i time potkopao njen prestiž na Balkanu. Ujedno, pokušaj Rusije za promjenu režima Moreuza izazvao bi sukob sa Osmanskim Carstvom i Engleskom.⁶⁶

Bečka vlada je već u ljeto 1908. godine stupila u direktne pregovore sa Petrogradom radi regulisanja balkanskog pitanja. U memorandumu od 2. jula, upućenom Aehrenthalu, Izvoljski se izjašnjavao za održavanje postojećeg stanja na Balkanu, naglašavajući da pitanje aneksije Bosne i Hercegovine, kao i pitanje Moreuza, ima općevropski karakter, i da Rusija i Austro-Ugarska nemaju pravo da same revidiraju odluke Berlinskog kongresa. Ipak, zbog važnosti balkanskih pitanja za Rusiju i Austro-Ugarsku, Izvoljski je pristao "da ih pretrese u prijateljskom duhu sa austrougarskom vladom".⁶⁷

Sastanak Aehrenthala i Izvoljskog održan je 15. i 16. septembra 1908., u zamku Buchlau. U razgovoru o manje važnim pitanjima ministri su konstatovali u jedinstvenost gledišta Rusije i Austro-Ugarske. Što se tiče aneksije Bosne i Hercegovine Izvoljski je prvo tražio kompenzacije za Srbiju i Crnu Goru, što je Aehrenthal odbacio. Izvoljski je zatim postavio pitanje saziva međunarodne konferencije radi davanja forme namjeravanoj reviziji Berlinskog ugovora. Međutim, oko ova dva pitanja nije postignuta potpuna saglasnost, iako ih je Izvoljski iznio kao preduslov za pristanak na aneksiju Bosne i Hercegovine.

U daljem toku razgovora postignut je usmeni dogovor, čije su glavne tačke bile:

1. Povlačenje austrougarskih garnizona iz Sandžaka i odricanje Monarhije na sva prava u odnosu na ovu oblast.
2. Slaganje Austro-Ugarske sa promjenom statusa Moreuza.
3. Slaganje bečke vlade sa objavom nezavisnosti Bugarske.^{68 69}

Motivi koji su vodili Izvoljskog na sastanak sa Aehrenthalom vidljivi su iz njegovih pisama upućenih zastupniku u Petrogradu, Čarikovu. On je u pregovorima vidio veću šansu za kontrolu austrougarske politike na Balkanu, i ujedno mogućnost da u zamjenu za saglasnost za aneksiju postigne kompenzacije ne samo za Rusiju, već i Srbiju i Crnu Goru. U svom stavu Izvoljski je bio podržan i od Čarikova. Izvještavajući cara o pregovorima u Buchlau, Čarikov je naglašavao da će nakon aneksije doći do poboljšanja ruske pozicije na Balkanu: aneksija će dovesti do prevaženja avenskog elementa u Monarhiji, čije jačanje će koristiti Rusiji. Ujedno, isti-

66 V. P. Potemkin, *Istorija diplomatije. II. Diplomacija novog doba (1870-1918)*. Beograd 1949, 168.

67 Rallunan Erich, *Die Balkanfrage 1904-1908 und das Werden der Tripel-Entente*. Halle-Salle 1932, 147.

68 Caspar Ferenczi, *Aussenpolitik und Öffentlichkeit in Russland 1906-1912*. Husum 1982, 176.

cao je da aneksija Bosne i Hercegovine pruža veće šanse za obrazovanje saveza balkanskih država, uključujući i Osmansko Carstvo.⁶⁹

Želeći da ublaži posljedice aneksije Bosne i Hercegovine, Aehrenthal je nastojao nagovoriti Bugarsku da proglasi nezavisnost. U koncepcijama austrougarske balkanske politike Bugarska je imala značajnu ulogu. Još početkom juna 1908., Aehrenthal je uputio instrukcije austrougarskom poslaniku u Sofiji, grofu von Thurnu, u kojima je isticao da je potrebno "pojačati već dugo prisutna nastojanja balkanskog političara, da se spriječi stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog fronta", i da se pridobije Bugarska za Monarhiju u slučaju "stvaranja novog poretka na Balkanu".⁷⁰ Na poziv cara Franza Josepha, bugarski kneževski par boravio je 23. i 24. septembra u Budimpešti, i tom prilikom postignut je dogovor: Austro-Ugarska će anektirati Bosnu i Hercegovinu, a Bugarska proglasiti nezavisnost.⁷¹

Na sastanku u Buchlau nije bilo određeno vrijeme za provođenje dogovora. Izvoljski je smatrao da će Aehrenthal iznijeti prijedlog o aneksiji Bosne i Hercegovine na zasjedanju delegacija, koje je zakazano za 6. oktobar. Do tada, nastojao je da dobije saglasnost velikih sila za promjenu statusa Moreuza.

Dvadeset šestog septembra Izvoljski se sastao u Berchtesgadenu sa njemačkim državnim sekretarom von Schönom. U razgovoru s njim, Izvoljski je istakao da je upućen u Aehrenthalov plan, čije su glavne tačke: "aneksija Bosne i Hercegovine, odricanje na put prema Solunu, povlačenje garnizona iz Sandžaka i spremnost da se podrže želje Rusije za promjenu statusa Moreuza".⁷²

Izvoljski je, također, istakao da uprkos želji Rusije da otvori Moreuze, trenutno nije pogodan trenutak da se pokreću pitanja postavljena u Buchlau. Von Schön je nagovijestio Izvoljskom da se Njemačka neće protiviti otvaranju Moreuza, ali da će zahtijevati kompenzacije.

Dok se Izvoljski nalazio na diplomatskom putu po Evropi, njegov zastupnik u Petrogradu Čarikov pregovarao je sa osmanskim ambasadorom, pokušavajući postići sporazum o promjeni statusa Moreuza. Rezultat ovih pregovora je bio nacrt tursko-ruskog sporazuma. U projektu od 6. oktobra bilo je predviđeno da u slučaju aneksije, i time potrebne revizije Berlinskog ugovora, budu postavljeni zahtjevi za kompenzacije Turskoj, Rusiji i balkanskim državama.⁷³

Izvoljski još nije svoju diplomatsku misiju priveo kraju, kad je uslijilo proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine i nezavisnosti Bugarske. Mada je obećanje Aehrenthala o saglasnosti za promjenu statusa Moreuza vrijedilo mnogo više od pretvaranja okupacije Bosne i Hercegovine na neodređeno vrijeme u aneksiju, Izvoljski se osjećao prevarenim. Ispoljio je svoje ogorčenje protiv Aehrenthala, što je u narednom periodu opteretilo odnose, ne samo dvojice ministara, nego i Austro-Ugarske i Rusije.⁷⁴

⁶⁹ Isto, 178.

⁷⁰ W. M. Calgren, *Isvolsky und ...*, 299.

⁷¹ K. B. Vinogradov, *Die internationale ...*, 78.

⁷² Gr. Pol. 26-1, Nr 8935.

⁷³ C. Ferenczi, *Aussenpolitik ...*, 177.

⁷⁴ Momtischilo Nintschitch: *La crise bosniaque (1908-1909) et les puissances européennes*, I, Paris, 1937, 253.

Pismima od 29. septembra 1908., koja je uputio vladama Engleske, Francuske, Njemačke, Rusije i Italije, a koja je trebalo predati 5. ili 6. oktobra, austrijski suveren Franz Joseph je obavijestio vladare tih zemalja o svojoj odluci da proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine. Istovremeno, ministar Aehrenthal je posebnim pismom obavijestio ruskog ministra Izvoljskog da će aneksija biti izvršena 7. oktobra, izražavajući nadu u njegovo prijateljsko držanje.⁷⁵

Franz Joseph je 5. oktobra 1908., potpisao dokumenta o aneksiji Bosne i Hercegovine. U štampi ona je bila objavljena 6. oktobra, a u službenim *Wiener Zeitung* 7. oktobra.

Carevim ručnim pismom od 5. oktobra data su ministru Burianu ovlaštenja za izradu bosanskohercegovačkog ustava.⁷⁶ S proglašenjem aneksije bio je vezan akt o povlačenju austrougarskih trupa iz Novopazarskog Sandžaka.

Pored aneksije Bosne i Hercegovine, došlo je do još jednog događaja koji je zaoštrio političke odnose na Balkanu i izazvao pažnju Evrope. Po sporazumu, Bugarska i Istočna Rumelija su 5. oktobra odbacile sultanov suverenitet i u Trnovu proglasile nezavisnu kraljevinu. Gubitak Istočne Rumelije značio je za Osmansko Carstvo daljnji udarac. Povećana je opasnost na njegovim granicama, kao i mogućnost da Bugarska pojača svoj uticaj u Makedoniji. U prvom planu bila je zaštita od agresivnih tendencija Bugarske, dok bosansko pitanje nije u većoj mjeri pogadalo njene životne interese.⁷⁷ Stoga su sultan i mládoturci protestirali protiv nezavisnosti Bugarske, apelirajući na sile potpisnice Berlinskog ugovora da se uspostavi raniji poredak. Istovremeni akt Bugarske i Austro-Ugarske ukazivao je na njihovu povezanost. Još krajem septembra potvrđen je zajednički plan Austro-Ugarske i Bugarske: Bugarska treba proglasiti nezavisnost i tada će uslijediti aneksija. Nakon proglašenja nezavisnosti Bugarske, Aehrenthal je obavijestio austrougarskog ambasadora u Petrogradu grofa Bertholda, da zamoli rusku vladu da se zajedno sa Bečom obrati velikim silama, te da zatraže priznavanje novog stanja u Bugarskoj. Kada je slijedećeg dana uslijedila aneksija, i u Berlinu su se izjasnili da će u potpunosti podržati Austro-Ugarsku, ali da neće priznati nezavisnost Bugarske, u Beču su promijenili raniji stav.⁷⁸ Njemačka je željela iskoristiti bugarsko pitanje da bi zadobila veći uticaj na mládoturke i Kemal-pašu. Austro-Ugarska je i dalje slijedila pravac koji je zacrtao Berlin. Molbe Bugarske za priznavanje nezavisnosti ministar Aehrenthal je odlučno odbacio.⁷⁹

Proglašenjem aneksije Bosne i Hercegovine i objavom nezavisnosti Bugarske na Balkanu su izbila dva požara, koja su prijetila da se pretvore u buktinju. Velike sile su imale pred sobom težak zadatak: da opasnu situaciju riješe na najbolji način, a da pri tom ne izgube, ili ne umanje svoj uticaj.

75 Vladimir Šulek, *Diplomatska historija centralnih sila 1908-1915..II*, Zagreb 1939.23-24.

76 H. Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda ...*, 126.

77 Gr. Pol. 26-1, Nr 8.969.

78 Isto, 26-2, Nr. 9.209.

79 Z. Todorova, *Über die Politik Österreich-Ungarns gegenüber Bulgarien (1878-1912)*, *Österreich- Ungarn in der Weltpolitik...*, 222.

Summary

THE HISTORICAL ASSUMPTIONS OF THE ANNEXATION CRISES

(On Occasion of the 90th Anniversary of Annexation of Bosnia-Herzegovina)

The thirty years long occupation of Bosnia-Herzegovina, 1878 to the annexation in the year 1908 was characterised by competent factors in the Monarchy, to find a basis for the annexation and determine the ways to carry out. Many discussions in the representatives' bodies took place in the course of 1882-1896, the alternatives concerning the way, Bosnia-Herzegovina to fit, properly, into the dual structure of the Monarchy. It was not satisfactory for the interests, neither of Austria nor Hungary. Obviously, a non-determined position of Bosnia-Herzegovina was most suitable to the Monarchy as a whole, to keep the balance of interests and influence on the occupied territories.

By the beginning of the 20th century Austro-Hungary was going through great crises, failed to keep with the time and economic development, less in the concern of the European powers, asked the Monarchy highest ranks to follow a more active foreign policy. The changes in the political and military institutions brought a new concept of development, to bring consolidation in the country and return to stability.

The annexation question of Bosnia-Herzegovina became a fresh issue, again by the end of 1907, when the responsible factors of the Monarchy achieved an agreement. In the summer 1908 some significant preparation in the internal and foreign policy were undertaken. Press played an important part, to mobilize the public opinion, persuading the people that the Serbian and South Slav movement is an immediate danger to existence and integrity of the Monarchy. Preparations in the foreign policy sphere were expressed concerning the annexation of Bosnia-Herzegovina, to carry on with an approval of Russia and encouraged by the only power, they could have a support, Germany. The ministers Aehrenthal and Izvolsky met in Buchlau on 6 September 1908, they came to an agreement, Russia approved of the annexation.

The political events in Bosnia-Herzegovina in the course of the preparations for the annexation, the Austro-Hungarian government actions in the foreign policy moved quickly. The Serbian and Muslim politicians' request of the constitution, not changing the state legal position, finally brought in question the Austro-Hungarian

rule. A fear of a self-willed constituting of parliament in Bosnia-Herzegovina the responsible factors in the Monarchy recommended strongly for an urgent action. The emperor Franz - Joseph signed the document on annexation of Bosnia-Herzegovina on 5 October 1908, published in the press, next day.

Meanwhile, Bulgaria and East Rumelia threw off the sultan's sovereignty and declared the independent kingdom.

By the declaration of annexation of Bosnia-Herzegovina, two dangerous conflicts on the Balkans started immediately, that set a difficult task to the great powers, to solve the dangerous situation in the best of their knowledge, but, at the same time, not to lose or decrease own influence.